

Tulburările de personalitate în perspectivă medicală și antropologică.

Tipul ideal, prototipul sau dimensiunea ?

Cheile Grădiștei, Aprilie 2006

În prezent tulburările de personalitate (TP) sunt cunoscute de către medicină. Ele fac parte din nosologia psihiatrică, beneficiază de diagnostic și tratament psihiatric. Principalele tipuri de TP au descrieri psihiatrice și presupuse corelații cu boli psihice. De obicei se prezintă următorul tabel:

Tip de TP		Boală psihică
DSM-IV	ICD-10	
Paranoidă	Paranoidă	T.delirantă persistentă paranoidă
Schizoidă	Schizoidă	Schizofrenie
Schizotipală		
Histrionică	Histrionică	T.Disociative (isterice)
Borderline	Instabil-emoțională Borderline	T.Bipolare
Narcisistă		
Antisocială	Sociopată	T.ale controlului impulsurilor
Dependentă	Dependentă	Toxicomanie, alcoolism
Evitantă	Evitantă	T.de fobie socială
Obsesiv-compulsivă	Anakastă	T.obsesiv-compulsivă

Perspectiva medical psihiatrică se afirmă de la început, prin Kraepelin. Ea avea în spate unele observații ale alieniștilor, privind „mania fără delir” a lui Pelinus sau „inferioritatea psihopatică” a lui Koch. Kraepelin, în ediția a VI-a a tratatului său (1894) se referă la „stările psihopate” ca la una din formele de degenerare psihică, alături de obsesionalitate, tulburări impulsive și perversiuni sexuale. În ediția din 1904 se referă la personalități psihopate, distingând patru forme care în ediția din anul 1915 le împarte în două grupe: dispoziții morbide (obsesivi, impulsivi, deliruri sexuale) și cu ciudățenii ale personalității: excitabile, instabile, impulsive, excentrice, mitomani, antisociali, certăreți. Tulburarea e considerată ca boală și, corelată cu ideea degenerescentei și a psihozei nedevelopate sau sechelare. Kraepelin extinde psihiatria în perspectiva cazuisticii azilare, deci a cazurilor grave, net separate de populația obișnuită. El s-a concentrat mai ales asupra psihozelor endogene cu internări

prelungite, diferențiind psihoza maniaco-depresivă de demența precoce –alias schizofrenie.

Generațiile următoare de psihiatri au descris însă și forme ușoare de psihoze, mai apropiate de normalitate și populația extra-azilare. Bleuler a descris forma simplă de schizofrenie –care se apropie foarte mult de actualul concept de TP schizoidă și a comentat schizofrenia latentă, idee ce stă azi la baza TP schizotipală. Kretschmer a teoretizat ideea continuumului între starea psihotică și cea normală, atât pentru schizofrenie cât și pentru maniaco-depresivi, corelându-le cu structura corporală. Tipul morfologic astenic-hebefren e în normalitate schizotim, în varianta intermediară a personalității anormale intră în discuție schizoidul, iar pentru patologia propriu-zisă rămâne în prim plan schizofrenia. Aceste orientări mențin însă perspectiva medico-psihiatrică a TP.

O mutație radicală se petrece odată cu Comentariile lui K.Schneider asupra personalității psihopate (1923). Ideea de bază este emanciparea de sub tutela medicinei. Nu întâmplător Schneider insistă pe termenul personalitate. În Germania acelei vremi era o bună simbioză între filozofie – mai ales cea de orientare fenomenologică și evoluționistă – și psihiatrie. Jaspers este exemplar pentru situație. În plus, el introduce și ideea de caz ideal (tipic) în consens cu Max Weber. Max Scheler lansează Etica personalistă (sau personalismul etic) fiind într-o colaborare strânsă cu psihiatria, inclusiv cu Schneider. Acesta susținea explicit ideea că spiritul nu se îmbolnăvește și, deci, personalitățile psihopate sunt variante antropologice. Medicina psihiatrică se ocupă de corp, de suferința organic-cerebrală. Nu ar exista, deci, o continuitate între psihoze și TP. Apropierea e întâmplătoare. Schneider denumește deliberat tipurile sale cu nume ne-psihiatrice. Paranoicul devine fanatic, obsesivul – nesigurul de sine (Selbstunsichere), histrionicul – om ce vrea să se valorizeze (Geltungsuchtige), etc. În descriere accentul e pus pe modificarea psihologică a personalității, fără a semnală impactul social perturbator.

Schneider identifică persoanele psihopate printre delicvenți și criminali, dar subliniază că multe dintre acestea se întâlnesc în viața de zi cu zi, inclusiv în poziții social importante. Este rejectată astfel ideea psihiatriei azilare, ca stând la baza psihopatiei. Dar și ideea continuumului susținută de Kretschmer, care cuprinde în tipologia sa și o serie de personalități azilare.

Aceeași orientare spre comunitate o au și psihiatrii care au insistat asupra „sociopatiei”. E menționat de obicei Partridge (1939), care insistă asupra comportamentului antisocial și criminal al psihopatului. Ulterior Henderson (1939) distinge trei tipuri de psihopat: a). Predominant agresiv; b). Predominant pasiv sau inadecvat; c). Predominant creativ. În sfârșit, Cleckley, a cărui carte „Mask of Insanity” apare în 1941 decupează conturul unei personalități psihopate care nu mai are nici o legătură cu nosologia psihiatrică, fiind descris prin trăsături psihologice,

atitudinale, de relaționare, comportamentale, morale, care-l plasează în direcția delincvenței. Psihopatul Cleckley este și azi în atenția psihiatrilor, mai ales în versiunea lui Hare. În prezent, s-a conturat punctul de vedere că el ar reprezenta o supracategorie sau un cluster în care pot intra mai multe subtipuri a actualelor categorii psihiatrice ale TP.

Revenirea la ideea Kraepeliană a corelării TP cu nosologia psihiatrică s-a realizat treptat după 1960, și mai ales după DSM-III (1981). Dar, pe măsură ce ea s-a impus, în ultimii 20 de ani perspectiva socio-antropologică a reînceput să câștige teren, mai ales în urma progreselor psihologiei personalității în analiza trăsăturilor de personalitate. Astfel încât teoria celor 5 mari factori (Five Factor Theory – FFT) și cea a circumplexului atitudinilor interpersonale sunt în prezent în prim planul dezbaterii categorial/dimensional în aria TP.

Demersul actual în direcția de-psihiatrizării TP este însă diferit de cel din vremea lui Schneider. Pe atunci se impunea conceptul de personalitate, în filozofie, etică, psihologie, antropologie, școlile „personaliste” erau în plin avânt; se pregăteau mișcări socio-politice care au dus la Declarația Drepturilor Omului, personalismul răzbătea din direcția religioasă în cea economică, odată cu avansul liberalismului. Astfel încât Schneider a putut adăuga cu mândrie mai vechiului concept de psihopatie pe ce de personalitate.

În zilele noastre, ideea de personalitate a început să piardă din substanță. Originile sale religioase sunt tot mai estompate. Conotația sa etică, dezvoltată între Kant și Scheler s-a epuizat, etica post-modernă mizând pe rezolvarea unor probleme în situație și nu pe principii și caractere. Curente personaliste au dispărut. Justiția continuă să folosească noțiunea de persoană juridică, fără nici o legătură însă cu personalitatea umană. Iar cele consemnate în Declarația Universală a Drepturilor Omului încă nu sunt respectate aproape de nimeni, fiind mai peste tot încălcate cu cinism. Psihologia persoanei a fost grav zdruncinată din tema identității subiectului prin situaționalismul ultimilor 30 de ani, declanșată de Mischel. Psihanaliza, care indirect a susținut psihologia persoanei, este în derivă. Cognitivismul actual, mixtat cu comportamentalismul, nu are resurse pentru susținerea conceptului tradițional de persoană, nici în varianta cogniției sociale, nici în cea computațională. Singurul suport actual al psihologiei persoanei îl reprezintă teoria trăsăturilor și ea mult remaniată și reorganizată, dominată de FFT.

În acest context, psihiatrii continuă însă să vorbească despre tulburarea de personalitate, făcând o trimitere indirectă la acest concept care era puternic pe vremea lui Schneider. La începutul sec. XX s-a lansat și ideea „tipului ideal”, cu referire la personalitatea umană. Ea a fost comentată de Max Weber și preluată de Jaspers în psihiatrie, în paralel cu asimilarea unor idei ce deveniseră importante pe atunci ca distincția dintre ideografic și nomotetic, și cea dintre înțelegere și explicare.

Personalitățile psihopate ale lui Schneider se lăsau modelate de ideea tipului ideal. Această idee nu a dispărut, și a fost mereu reluată în ultimul deceniu, dar nu și practică (cu excepția fenomenologului Kraus). Între timp, au apărut însă și alte perspective. În anii '70 s-a impus ideea definițiilor operaționale, pe care Hemple le recomandă științelor umane și de care psihiatria a profitat din plin, inclusiv în domeniul TP. O definiție operațională este o convenție acceptată care poate sta la baza unei acțiuni eficiente. DSM-III a fost construit în întregime prin definiții operaționale, atât pentru axa I cât și pentru axa II. TP descrie pe această axă nu mai sunt cazuri ideale ci prototipuri. Ideea unui număr finit de caracteristici din care câteva sunt suficiente pentru diagnostic a făcut ca problema să fie și mai laxă. A apărut tema distincției între definiție și diagnostic. În sfârșit, dacă o listă de itemi este suficientă pentru a diagnostica o TP, apare inevitabil sugestia că o listă mai amplă de trăsături sau caracteristici să fie utilizată pentru a caracteriza mai amplu și mai bine inclusiv din perspectiva inserției sale (chiar parțială) în viața comunitară.

Întrebare: tipuri ideale-prototipuri sau dimensiuni ? – este titlul unui articol publicat de Livesley în 1991. Ea va fi comentată în continuare.

Înainte de aceasta se cere subliniat că perspectiva dimensională a caracterizării personalității are în ea destul de puțin din conceptul tradițional de persoană umană, așa cum funcționa acesta la începutul secolului XX. De aceea, considerăm util un excurs în problema felului în care apare conceptul de persoană în perspectiva istoriei ideilor spațiului culturii europene.

Și, iarăși, o scurtă paranteză.

Termenul și conceptul de persoană e distinct de alții, care sunt folosiți de asemenea pentru comentarea polului individual al umanului (omului). Persoana se referă la altceva decât eul, sinele (self), conștiință, subiect. Dintre acestea, doar „persoana” are semnificație de reprezentare în fața celuilalt, a altor oameni sau instanțe umane. Termenul de subiect a fost folosit în antichitate cu semnificație diferită de cel din timpurile moderne. Când se instalează și înțelesul de subiectivitate. Conștiința nu mai are un echivalent identic în gândirea greacă și în Europa capătă înțeles după sec.XVI, fiind intens valorificată în perioada idealismului german. Tot atunci capătă predominanță și „Eul” (Fichte, Hegel). Conceptul dezvoltându-se mai ales în timpul apologiei subiectivității transcendente a lui Husserl; și a psihologiei adiacente acestuia. În psihologie fiind susținut progresiv și de psihanaliză. Sinele (self) capătă importanță la trecerea dintre sec.XIX-XX, iar în prezent tinde să captureze înțelesul celorlalți termeni menționați. Termenul de psihism a avut întotdeauna în cariera sa de peste două mii de ani, și o semnificație biologică și cosmică. Astfel că atunci când se vorbește de „psihismul uman” sau „psihismul conștient” trebuie făcute mențiuni speciale. O istorie mai scurtă dar în plină

ascensiune o are termenul „minte” (mind), care, deși conceptul se revendică de la Descartes, nu a constituit o problemă importantă până la cognitivismul actual.

În acest context se cere precizat că conceptul de persoană se forjează imuabil în instanța umană, distinctă de individul uman, cu psihismul său conștient. El se dezvoltă în dreptul roman, având ca punct de plecare masca teatrală și expresia grecească pentru fața omului (prosopon). Cariera sa juridică este realmente impresionantă, și dominând dreptul civil. Doar că în drept persoane pot fi și instituțiile și țările. Tradiția juridică a stat în spatele carierei sale etice și într-un fel a explodării doctrinelor personaliste într-o atitudine politică liberală specială, concretizată în Declarația internațională a drepturilor omului.

O altă linie evolutivă a conceptului de persoană a fost cel din dogmatica creștină. Ideea unui Dumnezeu tri-substanțial ce a avut o ipostază umană – după ce a creat omul după chipul și asemănarea sa – a creat premisele personalismului creștin. Imprimarea feței lui Isus pe un ștergar (=propon, ștergar de față) a permis reprezentarea sa picturală și iconografia creștină. În secolul IV, Boethius teoretizează deja tema persoanei (personolos) lui Dumnezeu. Aceasta a devenit o parte componentă a dogmei creștine, păstrată și după schismă, atât în Biserica de Apus, cât și în cea de Răsărit. Și în zilele noastre dogmatica creștină se bazează pe iubirea dintre cele trei persoane dumnezeiești ca pe prototipul iubirii creștine, ce se transmite și oamenilor. Personalismul american din sec. XIX și cel catolic francez din secXX au rădăcini creștine. La fel, personalismul etic a lui Schneider crește în perioada convertirii sale la catolicism.

Este interesant că, despre persoana umană, distincte de persoanele divine, începe să vorbească doar Kant, mai ales în Critica Rațiunii Practice, deci în etica sa, iar mai explicit în lucrarea sa târzie „Dumnezeu în limitele Rațiunii pure” Deci, tot parcursul de la persoana lui Dumnezeu și simțul demnității acestuia în respectul persoanei umane pentru o altă persoană umană. Personalismul etic se dezvoltă apoi, mai ales în sec.XIX și XX.

Psihologia persoanei începe timid în sec. XX, în marginea filozofiei fenomenologice și existențialiste. Ulterior, psihanaliza își aduce contribuția sa, dar nu explicit. Deoarece, ea nu are în vedere confruntarea față către față a unui om cu altul. Mult mai mult vorbește despre psihologia eului. La mijlocul secolului XX psihologia persoanei avea contururi substanțiale. Acum începe să se impună doctrina trăsăturilor, care în prezent domină scena.

Desigur, persoana umană nu poate fi concepută fără a vorbi de psihismul conștient al individului uman, centrat de Eu, de self. Minte sa (mind) e prezentă în acest context. Dar doar conceptul de persoană poate susține relaționarea subiectului cu ceilalți, cu lumea umană, prin prezența și apariția sa în raport cu aceștia.

De aceea, termenul de persoană a fost și este atât de important pentru psihologie. De aceea, el persistă și în conceptul actual de tulburare de personalitate. De aceea, deși fără suport serios, el nu poate dispărea prea repede din recuzita psihologilor și psihopatologilor.

Tipul ideal despre care vorbea Jaspers, și care e și în prezent este desigur al unei persoane umane.